

נוסח ברכת המצות

עין: גמ' ורש"י ז,א – ז,ב (אמר רב יהודה – על הטבילה)
תוס' על הסוגיא (חוץ מהתוס' האחרון)

רא"ש תחילת אות י

קרבן נתנאל ח

הגהות מצפה איתן ז,א ד"ה אמר רב יהודה

חידושי רבנו דוד ד"ה אמר רב יהודה

רמב"ם ברכות יא,יא-טו

יא. כל העושה מצוה בין שהיתה חובה עליו בין שאינה חובה עליו אם ה עשה אותה לעצמו מברך לעשות, עשה אותה לאחרים מברך על העשייה.

יב. כיצד לבש תפילין מברך להניח תפילין, נתעטף בציצית מברך להתעטף, ישב בסוכה מברך לישב בסוכה, וכן הוא מברך להדליק נר של שבת ולגמור את הלל, וכן אם קבע מזוזה לביתו מברך לקבוע מזוזה, עשה מעקה לגגו מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות מעקה, הפריש תרומה לעצמו מברך להפריש, מל את בנו מברך למול את הבן, שחט פסחו וחגיגתו מברך לשחוט.

יג. אבל אם קבע מזוזה לאחרים מברך על קביעת מזוזה, עשה להם מעקה מברך על עשיית מעקה, הפריש להם תרומה מברך על הפרשת תרומה, מל את בן חבירו מברך על המילה וכן כל כיוצא באלו.

יד. עשה המצוה לו ולאחרים כאחד אם היתה מצוה שאינה חובה מברך על העשייה, לפיכך הוא מברך על מצות עירוב, היתה חובה ונתכוון להוציא עצמו מידי חובה ולהוציא אחרים מברך לעשות, לפיכך הוא מברך לשמוע קול שופר.

טו. נטל את הלולב מברך על נטילת לולב שכיון שהגביהו יצא ידי חובתו, אבל אם בירך קודם שיטול מברך ליטול לולב כמו לישב בסוכה, מכאן אתה למד שהמברך אחר שעשה מברך על העשייה, אבל נטילת ידים ושחיטה הואיל ובדברי הרשות הן אפילו שחט לעצמו מברך על השחיטה ועל כסוי הדם ועל נטילת ידים, וכך הוא מברך על ביעור חמץ בין שבדק לעצמו בין שבדק לאחרים שמשעה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק כמו שיתבאר במקומו.

השגת הראב"ד / נטל את הלולב טו', עד מברך על העשייה. כתב הראב"ד ז"ל / א"ח / הגה לדבריו אם שחט נעטיפת ליטת או בהנחת תפילין ולא ניכר תחלה כשיטור ויכרך מברך על נעטיפת ליטת ועל הנחת תפילין ואינו כן שהרי מלואו כל היום לפניו אבל נטילת לולב כיון שהגביהו נפטר ממנו כל היום וכן הוא מברך על ביעור חמץ בין שבדק לעצמו בין שבדק לאחרים שמשגמר בלבו נעשית מצות ביעור עכ"ל.

השגת הראב"ד / וכן הוא מברך על ביעור חמץ טו'. כתב הראב"ד ז"ל הנה לי על מקרא מגילה ואם יאמר כל מצוה שהיא מדבריהם אומר על שהיא כעין קשות קשיא לי נכ תנוכה ואולי מפני שאין לה קצבה שמהלכין מוסיפין וכן המהלכין מן המהלכין יותר, א"י מפני שזו הכרחה הוקצעה על הנרות שבמקדש שהן של תורה לפיכך עשאוהו כשל תורה, ובין כך ובין כך קשיא לי על אכילת מצה ועל אכילת מרור, ועוד שיש תימה איך לא הקשה אותם בגמרא למ"ד לבער ומסתברא דלאכול אמרינן בגי רמזין הכי בגמרא דלמך מברך ב"פ האדמה ולאכול מרור עכ"ל.

רמב"ם חמץ ומצה ח,ו

ואחר כך מברך על נטילת ידים ונוטל ידיו שניה שהרי הסיח דעתו בשעת קריאת ההגדה, ולוקח שני ריקינין חולק אחד מהן ומניח פרוס לתוך שלם ומברך המוציא לחם מן הארץ, ומפני מה אינו מברך על שתי ככרות כשאר ימים טובים משום שנאמר (דברים ט"ז) לחם עוני מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה. ואחר כך כורך מצה ומרור כאחד ומטבל בחרוסת ומברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצות ומרורים ואוכלן, ואם אכל מצה בפני עצמה ומרור בפני עצמו מברך על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו.

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן שמ

והלכתא על ביעור חמץ. ואע"ג דלבער כולי עלמא לא פליגי על ביעור עדיף ליה טפי הואיל ועשיית מצותו זו היא גמר מלאכתו. דכיון שבדק עכשיו שוב אינו צריך לחזור ולבדוק כגון מילה ושחיטה וכיסוי הדם ותקיעת שופר ופדיון הבן וטבילת כלים ונטילת ידים ומקרא מגלה ואכילת מרור והפרשת חלה והפרשת מעשר על כל אלו וכיוצא בהן מברך על(יהן). דכיון שעשאו פעם אחת שוב אינו חייב לחזור בו ולהאריך במצותן. אבל שאר מצות שאין להן הפסק דכל שעה חייב להתעסק בה כגון תורה תפילין וציצית וסוכה ומילה להכניסו בבריתו בכולן מברך עליהן בל'. [ונר חנוכה] (ד)אע"ג דיש להן הפסק יש להן זמן דצריך שיהא בה שמן להיות דולקת משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. ואם לא נתן לא יצא. אע"ג דכבתה אין זקוק לה מיצרך צריך. והא דאמר' במנחות סח בין תפלה לתפלה מברך שתיים של ראש על מצות תפילין משום הכי מברך על.

חידושי הרמב"ן פסחים ז,א

והא דאמרין מאי מברך ופליגי בה רב פפי משמיה דרבא אמר על ביעור חמץ ורב פפא משמיה דרבא אמר לבער חמץ ואמרין בלבער כ"ע לא פליגי דודאי להבא משמע. פרש"י ז"ל ושפיר דמי לברוכי לבער. ואיפסיקא הילכתא על ביעור.

וקשיא להו דרבנותא ז"ל כיון דבלבער כ"ע לא פליגי למה אנו מכניסין ראשינו בין המחלוקת, ותיריך הראב"ד ז"ל (שרצו לקבוע על ביעור וקבעוה פי' לפירוש) [דה"ק] והלכתא דאף על ביעור להבא משמע [ומיהו] (ד)איי אמר לבער לא מהדרין ליה אלא שאינו ניכר מברכותיו שהוא תלמיד חכם, וכן נראה מפירוש רש"י ז"ל, וכיוצא בה במסכת ברכות (ל"ח א') במוציא כ"ע לא פליגי ואע"פ כן פסקו והלכתא המוציא, ואתמר עלה במאן דבריק מוציא זהו שאומרים עליו אדם גדול הוא בשלמא אי אשמועינן המוציא שפיר אלא השתא מאי קמ"ל במוציא דכ"ע לא פליגי.

והך סברא ודאי איתא, אלא מיהו כיון דאשכחן במילה ושחיטה ולולב דמברכין על וכן במקצת מצוות אחרות שלא הוזכרו כאן בגמ', ומקצתן שנוסח ברכותיהן בלמ"ד וכדקתני ברייתא דמברך לישב בסוכה על כרחנו יש לנו ליתן טעם אחר בדבר, ועוד למה שאלו כאן מאי מברך ביעור ולא שאלו שאלה זו בשאר כל המצות ולא נחלקו על כולן סתם דמר לימא על ומר לימא (לבער) [בלמ"ד], מדקא מיפלגי בהך ודאי ללמד עליה ועל כיוצא בה נאמרו הדברים ואינו כלל לכל המצות כולן.

ולשון אחר כתב הראב"ד ז"ל בשם הרב רבי משה בר' יוסף ז"ל דמשום הכי לא מברכין לבער דמשמע מצוה שאין לה גמר אלא חייב לעשותה תדיר כגון הנחת תפילין וציצית וכיוצא בהן, אבל מצוה שעשייתה בפעם אחת גמר מלאכתה כגון ביעור ונטילת לולב ומילה ושחיטה כלן מברכין בהן על, וקשיא לי שהרי נר חנוכה מברכין עליה להדליק ואע"פ שעשייתה גמר מלאכה, אלא שרבינו תם ז"ל אמר דהואיל וצריכה שמן כדי שתהא דולקת משקיעת חמה עד שתכלה רגל מן השוק כמו שאין עשייתה גמר מלאכתה, ואינו מחזור.

ובתקיעת שופר נמי הורה רבי' האיי אביהן של ישראל שהלכה רווחת היא לשמוע קול שופר ולא על שמיעת ולא על תקיעת, ועוד דלפום גמרא אכילת מצה ומרור מברכין עליהן לאכול ולא על כדבעינא למימר קמן, ועוד דתניא בתוספתא בשלהי מכלתין איזו

היא ברכת הפסח ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לאכול הפסח איזו היא ברכת הזבח ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לאכול הזבח, והני כולהו מצות שעשייתן גמר מלאכתן הן ואל"פ כן אין מברכין עליהן על, ועוד כל טעמא דלא אתמר בגמרא ולית לי' עיקר לא ציייתין ליה דהא בגמרא אמרינן בלבער לא פליגי.

ואני אומר שכל מצוה שאדם יוצא בה לכתחלה על ידי אחר כגון ביעור קבעוה בעל, וכן שחיטה ומילה שאפי' אבי הבן שמצווה למול את בנו אם רצה והביא לו מוהל שמל אותו יוצא ידי חובתו, וכן בשחיטת הפסח וקדשים שאין כל אחד שוחט פסחו וקדשיו אלא העושה [עושה] לשמו וכ"ש שלוחו של אדם בכולן כמותו, והוא הדין להפרשת תרומות ומעשרות וחלה בכולן מברכין על, וכן כתב רב אחא משבחה ז"ל בשאלתא דפסחא, וכן במניח עירובין מברך על מצות עירוב דכדברי מקצת ראשונים ולא כדברי האומר להניח וכן כל כיוצא בהן, אבל מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי שליח כגון תפילין וציצית וישיבת סוכה וכיוצא בהן מברכין עליהן בלמ"ד בכל שברכתן עובר לעשייתן. וא"ת הרי הדלקת נר חנוכה שאפשר לעשותה על ידי שליח ומברכין עליה להדליק, יש לנו לומר שאני התם שההדלקה מצוה עצמה היא שעשה מצוה, ואתמר בפ' במה מדליקין (כ"ג א') דצריך לאישתתופי בפריטי ואינו יוצא אלא בשל עצמו, ועוד כיון שהרואה נמי מברך ומצוה לראות משום פרסומי ניסא קבעוה בלמ"ד, וכן תקיעת שופר השמיעה היא המצוה ומברך לשמוע שאי אפשר לעשותה על ידי שליח, וזה שאנו מברכין על מקרא מגילה לפי שאינה דומה לשופר שכאן על קריאתה הן מברכין ללמד שאם לא שמע קריאת תיבות לא יצא וכיון שעל מקרא הוא מברך ואפשר לצאת מן המקרא ע"י שליח לפיכך תקנו בה בעל, וספירת העומר שמברכין על, מפני שכבר נקרב העומר והם מונין ממנו ולא מונין לו ראוי לתקן על כפי מה שנהגו, וגם זה מדרך זה שאמרנו.

ופי' הסוגיא כך הוא, בלבער כ"ע לא פליגי דלהבא משמע הילכך במצות הקבועות עליו לדברי הכל כך הוא מברך, ולא דוקא בלבער אלא כגון לבער כלומר בלמ"ד, כי פליגי בעל מד סבר מעיקרא משמע הילכך לא מברכין הכי לעולם, ומד סבר דלהבא נמי משמע הילכך אין מברכין אלא בעל, שלמדנו מטופס ברכה שני דברים שבה, שאין קביעותה עליו בלבד, ושהוא להבא, וזהו שלא נחלקו בשאר כל המצות אלא בביעור וממנו אנו למדין לכיוצא בו, וזהו שהקשו עליה ממילה היכי נימא נימא למול לא סגי דלאו איהו מהיל, כלומר דהא מצוה דלא רמיא עליה כלל היא ובכה"ג מודינא לך דבעל מברכין, אע"פ שלא למדנו מן הלשון שהוא להבא, משום דלא אפשר לן לברך בלמ"ד, אבל ביעור עליה דידיה רמיא אלא שאם רצה לעשותה על ידי שליח עושה וכשהוא עושה אותה מברך לבער, אבל כשנעשית על ידי שליח ודאי מברך על ביעור לכ"ע דומיא דמילה ושחיטה, ואקשי' אבי הבן מאי איכא למימר דאיהו נמי עליה רמיא ואפשר לעשותה על ידי שליח, ופריק אה"נ, אבל למ"ד על ביעור אפי' אבי הבן נמי על המילה הוא מברך, זהו עיקר מחלוקתם בכאן, ולפי שיטה זו פסקו והלכתא על ביעור.

ויש לפרש בלבער דכ"ע לא פליגי כו' כפשטה, לומר דמצוי לברוכי לבער לד"ה, אלא מיהו היינו סברא דמעיקרא אבל בסוף פסקו בגמרא על, בתר דאמרינן מילה [כו'] לומר שהשוו חכמים ז"ל מידותיהם בנוסח ברכות, (והשליח כשם) [וכשם שהשליח] שאין המצוה מוטלת עליו מברך על כך בעל מצוה נמי מברך על עד שתהא מצוה הקבועה עליו חובה ואי אפשר להפטר ממנה בשליחות שנוסח שלה לעולם בלמ"ד, והא דאקשי' מנטילת לולב לאו למימרא דדמי לביעור, דהא אי אפשר ליטול לולב על ידי שליח, אלא הכי אקשינן בשלמא למ"ד על להבא נמי משמע הכא כיון שברכתו ומצותו באין כאחת כשנוטלו לצאת בו לא קבעוה ליטול שהרי כבר נטלו לצאת בו ואל"פ שהוא עובר לעשיית המצוה, אלא למ"ד על לשעבר משמע לולב לאו לשעבר הוא אמאי קבעו ביה על, ופריק התם לשעבר לגמרי הוא דכיון דאגבהיה לשם מצוה נפק ביה, ואפי' למ"ד מצות צריכות כונה הרי מתכוין הוא לצאת. ומהא שמעינן דכ"ע משנטלו לצאת כדרכו הוא מברך ולא קודם לכן, ואלו היה מברך קודם שנטלו היה מברך ליטול אלא שלא רצו לקבוע לו ברכה קודם הנטילה, ואם רצה לברך עליו הרשות בידו ומברך ליטול, וכן כתב הרב ר' משה הספרדי ז"ל, אלא שאין לשנות ממשטב שקבעו חכמים בברכות.

ומה שקבעו בסוכה לישב מפני שהוא עובר לעשייתה שיעקר מצות סוכה אכילה ושתייה כעין דירה ומשעה שנכנס שם לא קיים מצוה, ותמהני על הרב שאמר לברך ברכת סוכה עובר לעשייתה מעומד, הגע עצמך אלו רצה לאכול מעומד ולטייל בסוכה ולשנן מעומד מי לא יצא ידי חובתו, וכיון שכן מה בין ישב לשלא ישב עדיין, אלא כל שלא אכל ונתעכב שם עובר לעשייתה הוא שאין לשון לישב בכאן אלא כעין לדור ולישנא דקרא נקט תשובו תדורו.

ולענין אכילת מצוה ומרור קאמינן על [ב]נסחי דוקאני ועתיקי, והכי גרסינן בהו בפ' ערבי פסחים (ק"ד ב') פשיטא היכא דאיכא שאר ירקי מברך מעיקרא אשאר ירקות בורא פרי האדמה ואכיל וכי מטי חזרת מברך לאכול מרור ואכיל היכא דליכא שאר ירקי מאי אמר רב הונא מברך מעיקרא אמרור בורא פרי האדמה ואכיל ולבסוף מברך על אכילת מרור כו' אלא א"ר חסדא מברך עליה מעיקרא [בורא] פרי האדמה ולאכול מרור ואכיל, מדאמרינן בכולהו לאכול ובדרב הונא על ש"מ דכל היכא דאכיל ליה בדלא טעם מיניה כלום מברך לאכול כשאר כל המצות שמברך עליהן עובר לעשייתן בלמ"ד ככל כיוצא באלו, אבל בדרב הונא כיון שמלא כריסו אע"פ שלא אכל לשם מרור כמברך לאחר המצוה הוא ומברך על, ומכאן אתה דן למצה שמברכין עליה לאכול, וכבר כתבתיו שכן שנויה בתוספתא ברכת הפסח ואלו כיוצא בהן.

ולענין הפרשת תרומות וחלה שכתבתי מצאתי אחר כך בתוספתא דקתני היה מהלך להפריש תרומה ומעשרות אומר אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש תרומה ומעשרות, ובירושלמי הביאו זאת, ויש לי לתקן דהתם כיון דאינה נעשית על ידי אחרים מדעתן אלא על ידי שליח שעשוהו בעלים, שהתורם את שאינו שלו אין תרומתו ודרשי' אתם גם אתם לרבות שלוחכם מה אתם לדעתכם אף שלוחכם לדעתכם, הילכך לא דמיא לביעור ומילה וכיוצא בהן דמברך בהו על, וגם זה נכון וברור. ובמס' דמאי אמרו בירושלמי דפודה מעשר שני ודאי שהוא טעון ברכה ר' מנא בעא קמיה ר' יודן כיצד מברך אמר ליה אם היו פירות על פדיון מע"ש אם היו מעות על חלול מע"ש, וזה ודאי כך הוא לפי שאין פדיון זה חובה לפיכך שנו בינו ובין ההפרשה בעל.

מאירי על הסוגיה

רא"ש אות י

רי"ף ור"ן ג.ב – ד, א (אמר רב יהודה – על הטבילה)

מה החידוש בדינו של רב יהודה?

כתוב בגמ' הבודק צריך לברך. ולכאורה יש לשאול, מהי ההוה אמינא שלא יברך, לכאורה זה פשוט – אם זו מצוה צריכים לברך, כמו בכל המצוות. (שהרי לא כתוב דבר דומה לזה בשאר המצוות).

הרא"ש הסביר כדי שלא נאמר שאין היא מצוה כל כך, כיון שאינה אלא לבער החמץ מן הבית. אמנם לא כל ברור מהי כוונתו בזה. לכאורה אפשר להסביר את הענין בשני כיוונים כלליים - אם יש בבדיקת חמץ קיום מצוה מדאורייתא, ואם היא מצוה מדרבנן.

ברובד הדאורייתא

(א) אם נאמר שבדיקת חמץ היא חלק מהמצוה מדאורייתא של תשביתו, השאלה היא האם יש לברך על מצוה שהיא פאסיבית באופיה? כלומר, אולי תיקנו ברכות רק על מצוות שיש בהן קום ועשה, ומצוות תשביתו מקיימים בעיקר בשב ואל תעשה, בזה שאין לו חמץ בפסח.

(ב) או שנאמר שאף שמצוות ביעור חמץ הוא אכן בקום ועשה – אולי אין לברך על הבדיקה, שהרי אין בזה קיום המצוה אלא רק הכשר מצוה, שהביעור עצמו הוא המצוה, ולא הבדיקה והאיסוף.

ברובד הדרבנן

(א) הקרבן נתנאל הסביר שכוונת הרא"ש היא לומר שאף שאין בדיקת חמץ מצוה מדאורייתא אלא רק מצוה דרבנן, לכן צריך רב יהודה לומר לנו שבכל זאת מברכים. מצפה איתן הקשה על זה, שהרי מופיע במסכת שבת שצריכים לברך על נר חנוכה, אף שהיא רק מצוה דרבנן, ולכאורה אין צורך לגלות לנו את זה כאן, כי הוא דבר שכבר היה ידוע מעיקרא.

אולם יש לציין שבחידושי רבנו דוד כתוב שאכן במסכת סוכה מופיעה מחלוקת אם מברכים על לולב בשאר הימים, ר' יוחנן סובר שלא, ושמואל סובר שכן. רבנו דוד מחדש שזוהי מחלוקת כללית האם מברכים על מצוות דרבנן, אנו פוסקים כשמואל, וזה גם החידוש של רב יהודה בסוגייתנו.

אמנם אפשר היה לומר שלא כרבנו דוד והגמ' בסוכה איננה מחלוקת כללית אלא מחלוקת מקומית. כלומר, גם ר' יוחנן סובר שיש לברך על מצוות דרבנן, אלא לולב בשאר הימים איננה מצוה ככל מצוות דרבנן, אלא היא נתקן זכר למקדש, ולכן רק שם לא תיקנו ברכה.

אמנם על אף דברי המצפה איתן, מהמשך דברי הרא"ש אכן נראה שקרבן נתנאל צודק, והרא"ש מתכוין שבדיקת חמץ היא מצוה דרבנן, שהרי בהמשך הרא"ש כשדן לברך בשעה חמישית הוא מדגיש את הענין שהביעור בשעה חמישית היא מצוה מדאורייתא.

(ב) בגלל קושייתו, מצפה איתן תירץ את הגמ' שכיון שכל הדין של בדיקת חמץ נתקן רק על הספק, לכן יש צורך לגלות לנו שבכל זאת מברכים.

(ג) הצ"ח פירש באופן אחר על פי דברי הרמב"ם (ברכות יא, טו) שמצוה שמברך קודם עשייתה מברך ב'ל', כגון לישיב בסוכה, אולם בבדיקת חמץ יש לברך על ביעור חמץ, ולא לבער חמץ, משום שמשעה שגמר בלבו לבטל את החמץ כבר נעשית מצוה

הביעור ואפילו קודם שיבדוק, וממילא שוב לא יוכל לברך 'לבער', שמשמע להבא. ולפי זה ביאר הצ"ח, שהוא אמינא שכיון שלא שייך לברך קודם עשיית המצוה הזו, לא תקנו חז"ל ברכה במצוה כזו, ולא יוכל לברך כלל, קמ"ל רב יהודה שבכל זאת מברך, מידי דהוה אמצוה שיש לה משך זמן, שאף שכבר ביטל מכל מקום הרי הבדיקה עדיין לפניו.

(ד) הראבי"ה כותב שהספק של הוה אמינא של הגמ' אינו אם יברך אלא מה יברך. כלומר, אין להעלות על הדעת לא לברך רק כי מדובר על מצוה דרבנן, אלא כיון שנחלקו בירושלמי אם מברכים על מצוות דרבנן באופן ספציפי או באופן כללי (אקב"ו על מצות זקנים), מחדשת לנו הגמ' שאף שמדובר במצוה דרבנן מברכים באופן ספציפי ולא באופן כללי.

לכאורה, המחלוקת בירושלמי נובעת מתפיסות שונות במצוות דרבנן, האם יש בהן קיום מצוה דאורייתא או שהן מצות דרבנן בלבד? לכאורה יש בעיה לברך על מצוות דרבנן 'אקב"ו' באופן ספציפי, שזה לא נראה כדובר דברי אמת כל כך, שהרי הקב"ה באמת לא צווה מצוה כזו באופן כזה. אמנם מברכים כך בגלל מצות לא תסור. כלומר, בכל מצוה דרבנן יש קיום של מצוה דאורייתא של 'לא תסור'. (אכן יש דיון על הדין של ספק דרבנן לקולא, הרי בסופו של דבר זה ספק בדין דאורייתא של לא תסור). אולם ההבדל בין הדיעות הוא האם המקיים מצוה דרבנן יש קיום כללי של מצות לא תסור, או קיום נקודתי לכל מצוה דרבנן? הנפק"מ אם יש לברך באופן כללי, או באופן ספציפי. ההלכה היא שאכן יש קיום נקודתי, ויש לברך באופן ספציפי, וזה החידוש של סוגייתנו.

למה מברכים על הביעור - למה אין מברכים על הבדיקה, או על הביטול?

כתב הב"י שאין לברך על הביטול שהוא דברים שבלב, ואין לברך על דברים שבלב. ועוד, לשון ביעור כולל בתוכו את הביטול, אולם לשון ביטול אינו כולל בתוכו את הביעור.

עוד כתב הב"י שאין לברך על הבדיקה, אף שזוהי הפעולה של התחלת המצוה - שאין הבדיקה תכלית המצוה, שהרי אם בדק ולא ביטל ולא ביער, לא עשה כלום. המכתם שאל למה אנו מברכים על פעולת הבדיקה שהיא דרבנן ולא על הביטול שהיא מצוה מדאורייתא, שהרי למדנו הבודק צריך לבטל. ועל הביטול היה לנו לברך אקב"ו להשבית את החמץ, כלשון התורה. ותירץ כמו הבית יוסף, שאין לברך על הביטול שאין הביטול תלוי אלא בלב, בלא שום מעשה, ואין מברכים על דבר שתלוי רק בכונת הלב.

מהלך הגמ' ומסקנת הסוגיא

נחלקו בגמ' רב פפי ורב פפא בדברי רבא האם יש לברך 'על ביעור חמץ' או 'לבער חמץ'? לכולי עלמא יש לברך לפני קיום המצוה, עובר לעשייתה. לכן מן הראוי לברך בלשון שמשמע לעתיד. אמנם כתוב בגמ' שב'לבער' כולי עלמא לא פליגי שזה משמע להבא, אבל נחלקו בלשון 'על', האם משמע להבא או מעיקרא? רב פפא סובר שהוא משמע להבא ולכן יש לברך 'על', ולעומתו רב פפי סובר שהוא משמע מעיקרא ולכן יש לברך 'ל'.

הגמ' מקשה כמה קושיות על רב פפי, שמהם רואים שמברכים 'על'. קודם כל מקשים מהברכה 'על המילה'. הגמ' מתרצת שהסיבה שמברכים כן הוא מכיוון שכיון

שהמוהל אינו מחויב במילת תינוק זה, אין לו לברך למול. הגמ' שואלת לפי זה מה הדין אם אבי הבן הוא המוהל, ומתמצת 'אין הכי נמי', אם אבי הבן הוא המוהל, יש לברך 'למול'.

מכאן רואים שלפי רב פפי יש כלל חדש בדין זה, והוא על פי מידת החיוב של המברך – אם החיוב ממוקד על המברך בעצמו, יש לברך עם 'ל', ואם לא, יש לברך 'על'. הגמ' שואלת גם מהברכה 'על שחיטה', והגמ' מתמצת בצורה דומה, שאם בעל הקרבן הוא השוחט, יש לברך 'לשחוט', ואם לא, יש לברך 'על השחיטה'. הכלל הנלמד מכאן נראה דומה, ששינוי הברכה נובע ממידת החיוב של המברך.

(ויש להעיר שקיים הבדל בין מילה ושחיטה, שאין חיוב מצוה לשחוט, זו מצוה קיומית. גם אין זה ברור שבקדשים חיוב השחיטה מוטל דוקא על בעל הקרבן.) הגמ' ממשיכה ושואלת מברכת 'על נטילת לולב'. הגמ' מתמצת בדומה לכלל שבתחילת המחלוקת, העיתוי. לפי רב פפי יש לברך לפני העשיה, ולכן יש לברך ברוב הברכות 'ל', אולם במצוה שאי אפשר לברך לפני עשיית המצוה יש לברך 'על'. וכך הדין בנטילת לולב, שברגע שמגביהים את הלולב, כבר יוצאים ידי חובה, וממילא לא שייך לברך ליטול לולב, אלא 'על נטילת לולב'.

בקיצור, מתירוצי הגמ' לרב פפי נלמדים שני כללים בקביעת נוסח הברכה – מידת החיוב והעיתוי.

מסקנת הסוגיא

הגמ' פוסקת שההלכה הוא כרב פפא, ויש לברך 'על ביעור חמץ'. ונחלקו הראשונים אם נדחו דברי רב פפי, וגם הכללים שנלמדו מהתירוץ לדבריו, או שמא, אף שאיננו פוסקים כרב פפי, האם בכל זאת הכללים שהגמ' למדה מדבריו עדיין קיימים ועומדים.

רש"י כתב שאכן גם הכללים שנלמדו מרב פפי נדחו. שכתב רש"י שגם אם אבי הבן הוא המוהל, בכל זאת מברכים 'על המילה'.

כמובן אם מבינים שהכללים שנלמדו מהגמ' נדחו לגמרי צריכים למצוא כללים חדשים להבנת נוסח הברכות.

רבנו תם

בכיוון זה הלך רבנו תם בספר הישר. רבנו תם חילק אם קיום המצוה הוא קיום חד פעמי או קיום מתמשך. מצוות שהן קיום מתמשך יש לברך עליהן 'ל', כמו להניח תפילין, להתעטף בציצית, לישב בסוכה. אולם מצוות שקיומן במעשה שנגמרת (במהירות יחסית) יש לברך עליהן 'על', כמו על ביעור חמץ, מילה, שחיטה.

הרמב"ם

לעומתו, הרמב"ם הלך בכיוון השני, וכללי הגמ' חיים וקיימים גם לאחר שהגמ' פסקה כרב פפא. הסיבה לכך הוא שלפי הרמב"ם הכרעת הגמ' כרב פפא איננה הכרעה כללית לכל הברכות, אלא הכרעה מקומית בביעור חמץ, והוא בגלל סיבה מיוחדת. בביעור חמץ, בזה שאדם ניגש לקיים בדיקת חמץ הוא בעצם מקיים בזה את הביטול, וזה עוד לפני תחילת הבדיקה, לכן אין מקום לברך 'לבער'.

המאירי גם הסביר שנוסח ברכת 'על ביעור חמץ' קשור לעיתוי, אבל הוא הסביר בצורה שונה מהרמב"ם. יש לברך על ברכת המצוות עובר לעשייתן, וכוונת דין זה היא כפולה, גם לפני וגם סמוך לקיום המצוה, וכאמור לעיל יש לדין זה השלכה גם בנוסח

הברכה, אם הברכה אינה נאמרת עובר לעשייתן אין לברך ב'ל' אלא 'על'. והוא הדין כאן כיון שעיקר קיום מצות תשביתו מקיימים רק למחרת, אין לברך ב'ל' בזמן בדיקת חמץ, אלא יש לברך 'על ביעור חמץ'.

לגבי מצוות אחרות הרמב"ם כתב כלל שמבוסס על הכלל הנאמר בגמ' שהדבר תלוי במידת החיוב, אף שהרמב"ם שינה את הדין במקצת - אם אדם עושה את המצוה לעצמו בלבד יש לו לברך 'ל', אולם אם הוא עושה את המצוה לעצמו ולאחרים, או רק לאחרים בתור שליח, יש לו לברך 'על'. אכן לפי הרמב"ם הדין שאבי הבן מברך בצורה שונה ממוהל רגיל נשאר למסקנה, אבי הבן מברך 'למול את הבן'.

רמב"ן

שיטת הרמב"ן התווצר בשני שלבים. בהתחלה הוא כותב שמצוות שניתן לצאת בהן על ידי אחר, כגון ביעור חמץ, יש לברך ב'על', ומצוות שאי אפשר לצאת בהן על ידי שליח (מצוות שבגוף), יש לברך ב'ל'. הרמב"ן אף כתב שלכן מברכים 'על הפרשת תרומות ומעשרות'. הפרשת תרומה הרי הוא אחד המקורות לדין שליחות בכלל.

רמב"ם	רמב"ן	רבנו תם	
לא	לפי המאירי כן אמנם אולי לא	כן גם רש"י סובר שכן	כללי הגמ' נדחו לחלוטין?
לא	?	כן	צריכים למצוא כללים חדשים?
העיתוי – עובר לעשייתו – ל' מידת החיוב – עושה לעצמו או לעצמו ולאחרים – ל' עושה רק לאחרים – על חובה ל', אינה חובה 'על'	1. מצוות שבגופו, אם עובר לעשייתו – ל'. מצוות שאפשר לעשות על ידי שליח – על. 2. אא"כ זקוקים למינוי שליח. 3. אא"כ זקוקים לגילוי דעת שמוכן שתהיה שליחות. 4. או שחייב שיהיה לו חלק ממוני במצוה.	קיום מתמשך – ל' קיום חד פעמי – על, כלומר, כיון שקיים אינו חייב לחזור בו.	הכלל
מעשה - תוצאה	גופו – שליח ללא מינוי	עשיה – קיום מעשה – אפשרות להמשך הקיום	הסבר הכלל (גברא חפצא)
אינה עובר לעשייתו	ניתן לעשות על ידי שליח	קיום חד פעמי	על ביעור חמץ
מוהל – על אבי הבן – למול	ניתן לעשות על ידי שליח	קיום חד פעמי	על המילה
שוחט – על בעל הקרבן – לשחוט	ניתן לעשות על ידי שליח	קיום חד פעמי	על השחיטה
לאחרים – על' הפרשת תרומה, לעצמו – להפריש	זקוקים לגילוי דעת שמוכן שתהיה שליחות	צ"ע. אבל גירסתו בברכה זו שונה	להפריש תרומות ומעשרות/ חלה
לעצמו – להדליק (לכאורה, אם הדליק רק עובר אחר – על)	חייב שיהיה לו חלק ממוני במצוה	חידוש – הפירסומי ניסא הוי דבר מתמשך	להדליק נר חנוכה
צ"ע אלא אם מדובר שקרא רק לאחרים. (לכאורה אם קרא לעצמו ולאחרים – לקרוא.)	ניתן לעשות על ידי שליח	קיום חד פעמי	על מקרא מגילה
תקע לעצמו ולאחרים – ל'. אם תקע רק לאחרים – על	מצוה שבגופו והמצוה היא השמיעה ולא התקיעה	צ"ע. כנראה גירסתו בברכה זו שונה	לשמוע קול שופר
צ"ע וכבר השיג עליו הראב"ד	גירסתו בברכה שונה – לאכול מצה/מרור	קיום חד פעמי	על אכילת מצה/מרור
אינה חובה/דומה לטבילה	אינה עובר לעשייתו	קיום חד פעמי	על נטילת ידים
גירסת הרמב"ם – על דברי תורה, צ"ע. תירץ הגר"ח שאינה ברכת המצוה אלא על החפצא של תלמוד תורה	מצוה שבגופו, עובר לעשייתו	קיום מתמשך	לעסוק בדברי תורה
עובר לעשייתו, לעצמו, חובה	מצוה שבגופו, עובר לעשייתו	קיום מתמשך	להתעטף בציצית
עובר לעשייתו, לעצמו, חובה	מצוה שבגופו, עובר לעשייתו	קיום מתמשך	להניח תפילין
עובר לעשייתו, לעצמו, חובה	מצוה שבגופו, עובר לעשייתו	צ"ע, ואולי כמו נר חנוכה, והחלות של המילה הוי דבר מתמשך	להכניסו בבריתו של אברהם אבינו
עובר לעשייתו – לפני שנכנס, לעצמו, חובה	מצוה שבגופו, עובר לעשייתו	קיום מתמשך?	לישב בסוכה
אינה עובר לעשייתו	אינה עובר לעשייתו	קיום חד פעמי	על נטילת לולב
עובר לעשייתו, לעצמו, חובה	?	צ"ע, ואולי כמו נר חנוכה, והכבוד שבת הוא דבר מתמשך	להדליק נר של שבת
עובר לעשייתו, לעצמו, חובה	מצוה שבגופו, עובר לעשייתו	קיום מתמשך	לברך את עמו ישראל באהבה
אינה עובר לעשייתו	אינה עובר לעשייתו	קיום חד פעמי	על הטבילה

?	ניתן לעשות על ידי שליח	קיום חד פעמי	על פדיון הבן
?	?	צ"ע, לכאורה קיום חד פעמי	על ספירת העומר
?	ניתן לעשות על ידי שליח	קיום חד פעמי	על פדיון פטר חמור
אינה חובה	ניתן לעשות על ידי שליח	קיום חד פעמי	על טבילת כלים
עובר לעשתייתן, לעצמו, חובה	?	קיום מתמשך	לקבוע מזוזה
אינה חובה	ניתן לעשות על ידי שליח	קיום חד פעמי	על מצות ערוב
אינה חובה	ניתן לעשות על ידי שליח	קיום חד פעמי	על כיסוי הדם